

Barnevernets og de fremmedes ord

Nærlesning av journalnotatene i en barnevernsak fra 1987-88

Eivind Engebretsen

Bakgrunn og tematikk

Beslutningene i en barnevernsak griper direkte inn i hverdagen til menneskene som er involvert og får ofte dramatiske konsekvenser for disse personenes videre fremtid. Derfor er det viktig at alle involverte parter høres og at de får fremføre sine sterkeste argumenter. Først da kan man treffe en avgjørelse. I Forvaltningsloven av 1967, som regulerer saksbehandlingen i barnevernsaker, er det såkalte kontradiksjonsprinsippet et grunnhensyn. ”Parten skal være en aktør, en med- eller motspiller i saken, og ikke bare den som passivt er gjenstand for en avgjørelse,” skriver Jan Frithjof Bernt i en kommentar til loven (Kjønstad m.fl. 2000). I en informasjonsbrosjyre fra Avdeling barn i Oslo byomfattende barnevern kommer hensynet om kontradiksjon til uttrykk gjennom følgende prinsippformulering: ”Vi skal demonstrere respekt og innlevelse i foreldre og barn som handlende subjekter” (Ericsson 1996: 123).

Hvordan kommer denne respekten og innlevelsen til uttrykk i barnevernets journalnotater? Spørsmålet kan kanskje virke perifert ettersom journalføring er en liten og – iallfall tilsynelatende – en sekundær del av barnevernets arbeide. I tillegg skrives journalnotatene ofte fort og bearbejdes først senere til saksfremlegg før eventuelle nemndsvedtak. Det er imidlertid viktig å understreke at barnevernjournalen ikke bare er et sekundært vitne, men også et aktivt *bidrag* til saksbehandlingen i en barnevernsak. Journalen er et redskap i den videre saksgangen. Teksten følger saken. Den

tar til på ny og på ny i form av fragmenter. Notater som gjøres på ett trinn av undersøkelsen kan derfor påvirke senere notater, vurderinger og beslutninger. En byrettsdom fra 30. april 1981 peker på hvordan journalnotatene i en sak fremstår som ”selvproduserende” i den grad at de blir lite ”redegjørende for virkelige undersøkelser av gutten”. Retten bemerker at ”det skriftlige materialet i saken er (...) nærmest gjenfortellinger og har således uten å være tilført noe egentlig nytt hatt en tilbøyelighet til å ’legge på seg’ av seg selv (blitt ’selvproduserende’).” Journalnotatenes tendens til å virke selvproduserende viser betydningen av at saksbehandlere er grundige med journalføringen (se Kjønsstad m.fl. 2000: 117). Ettersom journalene er et styringsredskap i den videre saksgangen, blir det viktig at skriveren viser lydhørhet overfor de involverte partenes ord og meninger, at partene fremstår som ”med- eller motspillere” også i journalnotatene. Journalskriverens lydhørhet overfor klientenes stemmer og oppfatninger blir etter min mening avgjørende for å kunne sikre partenes kontradiksjonsmulighet og rettssikkerhet. En nærmere analyse av journalnotatenes språklige utforming får også betydning for spørsmålet om barnas medbestemmelsesrett. Å lytte til barna blir ikke bare en utfordring for saksbehandleren i de muntlige forhandlingene og samtalene, men også i den skriftlige nedtegnelsen av disse.

Nærmere om problemstillingen

I boken *I en verden af fremmede ord. Bakhtin som sprogbrugsteoretiker* (2002) videreutvikler Nina Møller Andersen Bakhtins dialogismebegrep til et teoretisk verktøy for analyse av ytringers forhold til ”de fremmede ord”. Bakhtins språkteorier er basert på ideen om et dialogisk samspill mellom to poler: jeget og duet. Duet kaller Bakhtin for den Andre eller den fremmede. En ytring involverer alltid et du. Når vi uttaler oss om et saksforhold, har vi ikke bare objektet vi ytrer oss om eller språket vi ytrer oss med å forholde oss til. Vi står også til ansvar overfor andre eller fremmede stemmer som har ytret seg eller har til hensikt å ytre seg om det samme saksforhold. Disse fremmede stemmene og deres ord kan vi forholde oss til på ulike måter: Vi kan fornekte dem og late som de ikke eksisterer, eller vi kan inngå en eller annen form for dialog med dem. I bunnen av Bakhtins dialogiske språkteori ligger det imidlertid en etisk fordring: Våre ytringers forhold til de fremmedes stemmer og ord er en prøve på vår respekt for den fremmede (Bakhtin og Volosinov 1986: 103).

Begrepet ”de fremmede ord” henter Møller Andersen direkte fra Bakhtin. Det kan oversettes på flere måter. Selv velger jeg å bruke uttrykket ”*den fremmedes ord*” i min analyse av barnevernets journalnotater for å insistere på at det handler om en undersøkelse av samspillet mellom levende stemmer og ikke om et mer anonymt intertekstualitetsbegrep (jfr. f.eks. Kristeva 1969, Barthes 1973). Det er ikke journaltekstens abstrakte og teoretiske ansvar overfor tidligere tekster eller tekstbrokker jeg vil fokusere på, men tekstens etiske ansvar overfor levende stemmer. En slik oversettelse er i det øvrige i samsvar med Møller Andersens lesning. Bakhtinforskningen, som i stor grad har vært dominert av litteraturforskere, har ifølge Møller Andersen oversett at Bakhtins teori i utgangspunktet er en kommunikasjonsteori, en teori om levende tale, og ikke en litteraturteori. Hennes prosjekt er derfor å hente teorien tilbake til språkbruksvitenskapen. Utgangspunktet for den kommunikasjonsmodell hun utvikler, er følgende setning fra *Ordet i romanen* av Bakhtin: ”Mellom ordet og gjenstanden, ordet og den talende personlighet, er det avsatt en elastisk, ofte vanskelig gjennomtrengelig krets av andre fremmede ord om den samme gjenstand, om det samme tema” (Møller Andersen 2002: 110).

Ethvert ord står altså i et vekselvirkningsforhold til de fremmedes ord. De innbyrdes bevegelsene mellom ordet og den fremmedes ord, følger etter Møller Andersens modell tre ulike bevegelser: 1. En regressiv retning: Det peker tilbake på det allerede sagte. 2. En progressiv retning: Det peker fremover mot mulige svarord. 3. En sentripetal retning: Det er ord innenfor ordet i form av talegjengivelse (Møller Andersen 2002: 139).

I det følgende vil jeg nærlese journalen i en barnevernsak fra 1987-88 med fokus på de fremmedes ord. Jeg vil således på sett og vis føre Møller Andersens kommunikasjonsmodell tilbake til tekstteorien ved å studere journalen som en *ytringsprosess*. I sin teoretisering om *le sujet en procès* spiller Julia Kristeva på den dobbelte betydning som uttrykket ”en procès” har på fransk (Kristeva 1969). For det første betegner uttrykket et forløp eller noe som er i bevegelse og svarer således til det norske uttrykket ”i prosess”. For det andre kan det bety ”under tiltale” eller ”stilt for retten”. Utsigelsens subjekt – det vil si det ”jeg” som enhver ytring underforstår – er *en procès* i begge de to betydningene av ordet. Ytringens ”jeg” er ikke statisk, men i konstant bevegelse idet det endrer seg gjennom dialogen det tar del i; utsigelsens subjekt preges av det andre subjekter allerede har sagt samt av potensielle svar fra mottakerne. Derfor er subjektet heller aldri fritt, men under konstant tiltale av andre ytringssubjekter. I denne artikkelen skal jeg studere så vel klientenes som saksbehandlerens stemmer *en*

procès – eller i en mer eller mindre vellykket oversettelse: *under prosess* – i begge de to betydningene av ordet.

Fokus for analysen er i særlig grad den rolle kontraktinngåelser spiller innenfor journalens ytringsprosess. Gjennom analysen vil jeg argumentere for hvordan klientenes og saksbehandlerens ytringsrom defineres og begrenses av kontrakter. I den forbindelse vil jeg bruke begrepet kontrakt-språk for å beskrive journalens retorikk. Som en forlengelse av nærlesningen vil jeg i artikkelens andre del utvide perspektivet ved å diskutere hvilke kulturelle forutsetninger som ligger implisitt i kontraktrelasjonen. På bakgrunn av Emile Durkheims analyse av forholdet mellom kontrakter og varige pliktrelasjoner, vil jeg vise hvordan journaltekstens kontrakt-språk bygger på en dypere logikk som kommer i konflikt med dens pretensjon om dialog og kontakt med de fremmedes ord.

Noen teoretiske avklaringer

Man kunne kanskje si at jeg i min analyse leser den ovenfor nevnte journalteksten ”med andre øyne”. Som forsker tilhører jeg ikke en yrkesgruppe som har daglig ansvar for utarbeiding av journalene eller iverksettingen av deres vurderinger. Jeg møter journalen med et blikk utenfra. I tillegg tilhører jeg som kulturhistoriker et annet fagmiljø og har kanskje andre teoretiske orienteringer enn journalens skriver. Jeg står innenfor et annet fortolkningsfelleskap (Fish 1980) enn skriveren og er også av den grunn en leser som teksten så å si ikke er forberedt på. Som om ikke det skulle være nok, møter jeg også teksten med et kritisk blikk. Jeg møter ikke journalen med velvilje, men fokuserer på de eventuelle farer som språkbruken representerer. Snarere enn med vilje til å la meg overbevise, møter jeg således teksten med en ”mistenksomhetens hermeneutikk”. Alle disse faktorene fører til at en øvet journalskriver med praksis fra feltet tidvis kanskje vil oppleve mine fortolkninger som relativt uvillige, kanskje usannsynlige og tilmed provoserende. Men i den forbindelse er det viktig å understreke at jeg ikke har til hensikt å påstå at journalteksten nødvendigvis *må* tolkes på min måte. Snarere vil jeg realisere ett av tekstens mulige fortolkningspotensialer; jeg vil vise hvordan journalen *kan* leses. Jeg ønsker ikke å komme med påstander om hva saksbehandleren som skriver journalen *egentlig* har ment. Saksbehandlerens intensjoner er utenfor min rekkevidde. Det som interesserer meg er ikke forfatteren, men teksten som språklig struktur, hvordan den er bygd opp og hva som kan skje i dens møte med en kritisk

leser. Når jeg i det følgende refererer til ”skriveren”, er dette derfor ikke ensbetydende med den levende saksbehandleren. Skriveren er en tekstlig instans og i prinsippet et produkt av min egen lesning, ikke en person. Når jeg taler om saksbehandleren som person, bruker jeg begrepet ”saksbehandleren”.

Selv om teksten ikke *må* tolkes slik jeg tolker den, har det imidlertid i seg selv prinsipiell interesse at den *kan* tolkes slik. Ved å lese en kontraktsretorikk inn i journalen, viser jeg at teksten skaper uklarhet om hvilke hensyn som står i fokus for skriveren og som preger forholdet til klientene. Formålet med min kritiske og mistenksomme fokus på kontraktspråket er således å vise at det blir umulig å bestemme med sikkerhet hvorvidt de ulike aktørenes ytringer gir et adekvat bilde av situasjonen eller om de spiller en rolle og taler hverandre og kontraktene etter munnen. På den måten ønsker jeg å skape bevissthet om hvilket manipulerende *potensial* som ligger i det kontraktspråket som skriveren benytter seg av. Dette er av prinsipiell interesse uansett om den konkrete saksbehandlerens intensjoner med teksten er bevisst manipulerende eller ikke. La meg før jeg går løs på selve analysen sitere journalen jeg har valgt å ta for meg i sin helhet.

”Sigrids” sak¹

Barnevernsak, barnevernjournal:

Ca. 20.5.87: Sigrid var innbrakt sammen med en venninne på politistasjonen.

Juni 87: Etter å ha tatt kontakt med skolen ble vi kjent med at ovennevnte og hennes mor hadde inngått et tettere samarbeid med skolen med henhold til å få Sigrid til å møte. Dette hadde fungert svært fint.

10.7.87: Sendt brev til Sigrid og hennes mor. Innkalt til samtale etter sommerferien den 11.8 kl. 14.

11.8.87: Samtale med Sigrid og mor etter avtale: På spørsmål sier Sigrid og hennes mor at de har snakket sammen om det at Sigrid ble innbrakt på politistasjonen. Sigrid sier at hun ikke lenger har kontakt med A som hun var sammen med da hun ble innbrakt. Både mor og Sigrid opplever at det har vært rolig siden hendelsen i vår. Sigrid kommer nå hjem til vanlig tid om kveldene. Når hun er ute er hun oftest på T fri-

¹ Journalen er gjengitt i sin opprinnelige form, men er omtalt ved hjelp av et *fiktivt* navn på barnet saken gjelder. Alle andre navn er erstattet med bokstaver uten sammenheng med de opprinnelige navnene.

tidsklubb. Verdrørende skolen: Sigrid sier at hun liker best matte og hun er glad for at hun nå får karakterer. Sigrid er ca. 1 og ½ år eldre enn sine medelever pga overflytting fra Amerika. Ifølge henne er de tre venninner som henger sammen og som ikke er så mye sammen med de andre. Sigrid forteller at hun har blitt utsatt for noe mobbing som bl.a. går på at hun er mer utviklet enn de andre jentene. Læreren har tatt det opp med de andre elevene. Mor forteller at hun går på handelsskole i X. Hun er ferdig med det første året. Hun synes det er godt å ha noe positivt å fylle dagene med.

Avtale: Sigrid og mor fortsetter samarbeidet med skolen. De kan hver for seg eller sammen ta kontakt med meg ved behov. Dersom jeg ikke hører noe fra dem eller fra skolen, tar jeg kontakt ut på høsten for å avslutte kontakten/undersøkelsen. Jeg kontakter eventuelt skolen.

21.9.87: Telefon til familien: Sigrid er hjemme, mor er enda på skolen. Jeg spør Sigrid hvordan det går. Hun sier det går fint. Jeg oppsummerer vår forrige samtale. Sigrid sier hun fortsatt synes det går greit hjemme. Jeg spør om hun tror hennes mor vil svare det samme når jeg snakker med henne. Sigrid sier at hun tror det. Jeg sier at jeg kanskje kommer til å ringe skolen og snakke med sosiallærer eller hennes klasselærer for å få bekreftet at alt går bra bl.a. m.h.t. fremmøte. Sigrid sier at hun synes det er greit at jeg ringer. Jeg sier til Sigrid at dersom alt er greit også for skolen og hennes mor, kommer jeg til å avslutte undersøkelsen. Hun og hennes mor vil få skriftlig beskjed i posten. Jeg ba Sigrid gi beskjed til hennes mor om at jeg skal forsøke å ringe senere i dag.

21.9.87: Telefon til T mor til Sigrid etter kl. 16: Jeg informerte om samtalen med Sigrid og spurte om de samme tingene. T sier hun synes det går fint hjemme og Sigrid møter på skolen. Hun har ingenting imot at jeg ringer skolen. Avtale: Dersom heller ikke skolen har noe å bemerke, vurderer jeg det som riktig å avslutte undersøkelsen. Mor har ikke noe å innvende. Hun får oppgitt mitt nye telefonnummer på G barnevernkontor dersom det skulle dukke opp noe.

22.9.87: Telefon til B skole ved sosiallærer P: P bekrefter at det gikk fint med Sigrid i våres. Hun fulgte opp skolen. I høst har hun hatt en tredagers fraværperiode samt at hun har vært syk de siste dagene. Lærer opplyser at hun ser sliten ut. P anbefaler at vi ikke avslutter undersøkelsen ennå.

24.9.87: Sendt brev til familien om hjemmebesøk 7.10 kl. 17.

7.10.87: Hjemmebesøk hos familien etter avtale: Til stede: mor, Sigrid og en venn av henne. Senere under besøket kommer en venninne på besøk. Både Sigrid og hennes mor ville at de skulle være til stede. Jeg ba de selv evt. forklare hvem jeg var og hvorfor jeg var der. Jeg refererte til samtalen med P. Mor og Sigrid opplyser at hun har vært syk, men at alt ellers er bra. Mor sier at dersom det var noe hun var bekymret for, ville hun si i fra. Sigrid møter på skolen. Hun er inne til rimelig tid om kvelden. Hun går ukentlig på fritidsklubben på T. Sigrid og vennene hennes sier at de trives bedre på T enn på R fritidsklubb. Det er f.eks. aldri noe røyking inne på klubben. Dersom det er noen utenfor med stoff, blir de fjernet. Sigrid sier at hun er trygg på fritidsklubben. Vi snakket ellers om andre fritidsinteresser. Det er mye Sigrid kan tenke seg f.eks. fotball eller håndball, men det har ikke blitt til at hun har begynt fast. Vi snakket om ulike problemer i hennes alder. Det å bli fristet til å bli litt tøffere sammen med andre, f.eks. til røyking, drikking og seksualitet. Hun diskuterte åpent med kameraten og venninnen som var på besøk, og de konkluderte med at det er dumt å måtte tøffe seg. Samtalen varte i et par timers tid og kontakten/dialogen mellom mor, Sigrid og vennene hennes synes god. Vennene til Sigrid gikk før vi avsluttet samtalen. Jeg informerte mor og Sigrid om at jeg vurderer å avslutte undersøkelsen og at de vil få et ad. vedtak i posten. Mor takket for samarbeidet.

13.10.87: Telefon til sosiallærer. Orienterer om min vurdering og at jeg kommer til å avslutte undersøkelsen. P har ikke noe mer å tilføye.

6.10.88: Telefon til sosiallærer P. Orienterer om at saken ikke har blitt utnotert pga arbeidspress. På spørsmål om skolesituasjonen, sier P at han skal snakke med klasselærer. Avtale: Dersom jeg ikke hører noe innen helga er alt greit.

(Barn født 1973)

Dialog og kontakt

Sigrid og hennes mors ord står sentralt i journalen. Ytringene deres utgjør store deler av det objekt, den gjenstand eller den referent som skriverens ord er rettet mot. De fremmedes ord manifesterer seg altså på tredje nivå i Nina Møller Andersens modell; Sigrid og mors uttalelser formidles gjennom ulike former for talegjengivelse (se f.eks. Lothe 2000). I kraft av al-

turnering mellom ulike former for talegjengivelse og rapporteringsteknikker følger teksten en bevegelse i retning av større og større grad av narrativ nærhet. Teksten formidler en stadig stigende grad av kontakt med de fremmedes ord. I notatet fra 11.8 møter vi først de to stemmene gjennom indirekte diskurs. Ved hjelp av anføringene "sier at" og "opplever at" delegerer skriveren tale til de to stemmene, men markerer samtidig et skille mellom deres ord og sine egne. Med "Sigrid kommer hjem..." løsriver imidlertid diskursen seg fra anføringsverbet "sier", og skriverens stemme sklir dermed sammen med Sigrids og mors. Resultatet blir en form for såkalt fri indirekte stil, en diskurstype som plasserer seg imellom indirekte og direkte diskurs ved å gjøre den fremmedes ord til sine egne uten å la den rapporterte stemmen slippe til i jeg-form mellom anførselstegn (Lothe 2000: 47).

I notatet fra 21.9.87 (telefon til familien) skjer det en overgang i ytringsprosessen ved at skriveren sklir ned på samme narrative nivå som Sigrid. Større narrativ nærhet oppnås ved at teksten tar form av en åpen og likeverdig dialog. Skriveren deltar i handlingen ved å syneliggjøre sine egne replikker: Han "spør", han "oppsummerer" og "sier" og deltar dermed aktivt i hendelsesforløpet. Skriverens stemme fremstår ikke med større autoritet eller innsikt enn Sigrids og mors. Han søker kontakt med de fremmedes ord og er åpen for å lytte.

Det er ikke bare saksbehandleren og Sigrid som deltar i denne dialogen. Både det Møller Andersen omtaler som "svarord" og "det allerede sagte" plasserer seg også i det elastiske feltet mellom signifikant og signifikat i dette journalnotatet (Møller Andersen 2002: 136). La oss analysere notatet noe nærmere: "Jeg spør Sigrid hvordan det går. Hun sier det går fint. Jeg oppsummerer vår forrige samtale. Sigrid sier at hun fortsatt synes det går greit hjemme. Jeg spør om hun tror hennes mor vil svare det samme når jeg snakker med henne. Sigrid sier at hun tror det. Jeg sier at jeg kanskje kommer til å ringe skolen og snakke med sosiallærer eller hennes klasselærer for å få bekreftet at alt går bra bl.a. med hensyn til fremmøte. Sigrid sier at hun synes det er greit at jeg ringer." Med "jeg oppsummerer..." refererer skriveren til stemmer forut for den nærværende samtalen. Dette supplerer det spørsmålet saksbehandleren nettopp har stilt og som Sigrid har svart på med nye og presiserende betydningsdimensjoner: Spørsmålet er hvordan det går *med henblikk på* det de snakket om sist, med samarbeidet med skolen, oppmøtet osv. Replikken forlanger et nytt og bekreftende svar fra Sigrid: Når hun gjentar at det "fortsatt" går fint, er det med referanse både til saksbehandlerens stemme som inngår i den nærvæ-

rende samtalen og med referanse til ”det allerede sagte”, til stemmene som deltok i deres forrige samtale. Med ”jeg spør om hennes mor...” bringes mors mulige svarord inn i dialogen, og i den påfølgende setningen skrives også sosiallærerens stemme inn i teksten. Alle disse stemmene klemmer seg inn mellom saksbehandlerens åpningsspørsmål og Sigrids svar: Det går fint. I sitt svar står Sigrid både til ansvar overfor det allerede sagte og overfor mulige svarord. Ved å bringe de fremmedes ord inn i dialogen demonstrerer skriveren stor grad av lydhørhet overfor de ulike stemmene som har en mening i saken.

Inntrykket av slik lydhørhet forsterkes ytterligere i journalnotatet dater 7.10.87. Uttrykket ”vi snakket ellers om” skaper et bilde av uformell samtale og likeverdig dialog. Viljen til kontakt understrekes videre gjennom formuleringen ”dumt å tøffe seg” som ivaretar noe av den personlige, muntlige tonen – det Bakhtin kaller den lingvistiske sonen – ved måten Sigrid og vennene hennes ytrer seg på (Bakhtin 1975).

Vi ser hvordan teksten skaper inntrykk av å invitere de fremmedes ord til kontakt og åpen dialog. Den språklige holdningen til de fremmedes ord som journalen derved inntar kunne kanskje betegnes som et *kontaktspråk*. Med kontaktspråk mener jeg aspekter ved språkbruken som skaper et slags bånd mellom dokumentet som refererer og de levende stemmene samt den konkrete dialogsituasjonen det refereres til. Det er med andre ord den prosessen i teksten som søker å integrere de fremmedes ord blant sine egne. Diskursens ambisjon om kontakt med den Andre kommer eksplisitt til uttrykk i slutten av journalnotatet fra 11.8.87: ”Dersom jeg ikke hører noe fra dem eller fra skolen, tar jeg kontakt ut på høsten for å avslutte kontakten/undersøkelsen.” Ved å sideordne ”undersøkelse” med ”kontakt” fremhever skriveren at han tenker sin egen og barnevernets oppgave like mye i termer av kontakt med mor og Sigrid som stemmer og subjekter som en undersøkelse av passive objekter.

Kontraktspråk

Det er imidlertid også en annen – og tildels motstridende – språkholdning som påvirker den ytringsprosess som er på spill i journalen. Vi merker oss hvordan flere av journalnotatene konkluderes med en ”avtale”. Det stadig gjentatte ”avtale” med kolon etter fungerer som et strukturerende element innenfor tekstens komposisjon. I begynnelsen av journalen inngås det en avtale om at Sigrid og hennes mor skal ”fortsette samarbeidet med skolen”

og at de skal "ta kontakt" hvis det oppstår problemer. Denne avtalen styrer den videre ytringsproessen. Den ligger som et slags taust kontrapunkt bak journaltekstens påfølgende dialoger. La oss analysere nærmere noen setninger fra journalnotatet som er datert 7.10.87 med utgangspunkt i mors avsluttende ytring: "Jeg refererte til samtalen med P. Mor og Sigrid opplyser at hun har vært syk, men at alt ellers er bra. *Mor sier at dersom det var noe hun var bekymret for, ville hun si i fra* [min utheving]." Det er mange fremmede ord som presser seg inn i det elastiske feltet mellom signifikant og signifikat i mors ytring. For det første er mors uttalelse et svar på saksbehandlerens setning der han refererer til samtalen med sosiallæreren. For det andre svarer mor på sosiallærerens innvending, som er gjengitt i notatet ovenfor, om at Sigrid "ser sliten ut" og at han anbefaler at de "ikke avslutter undersøkelsen enda". For det tredje går mors ytring i dialog med avtalen som er inngått tidligere i journalen, med det "allerede sagte". Mors ord er en kommentar til denne avtalen. Ved å understreke at hun "ville si i fra", viser hun at hun har oppfylt sin del av kontrakten. Slik blir for det fjerde mors ytring farvet av saksbehandlerens mulige svarord. Uttalelsen hennes påvirkes av saksbehandlerens potensielle reaksjoner: Hvis hun ikke får frem at sosiallæreren tar feil og at hun har holdt avtalen, risikerer hun at saksbehandleren ikke avslutter undersøkelsen. På samme måte kan vi lese mors uttalelse i slutten av notatet der hun "takket for samarbeidet". Gjennom denne setningen svarer mor på anklagene om at hun ikke samarbeider, demonstrerer sin samarbeidvilje overfor saksbehandleren og viser at hun holder avtalen deres. Vi ser altså hvordan kontrakten som inngås innledningsvis styrer og strukturerer ytringsproessen som utspiller seg senere i journalen. Kontrakten legger begrensninger på mors og Sigrids ytringsfrihet. Kontrakten blir kontaktens grense. Man kan således spørre seg om det virkelig er kontakt eller snarere kontrakt som motiverer ytringsproessene i journalen. Er journalteksten preget av kontaktspråk eller *kontraktspråk*?

Ro og samarbeid

Spørsmålet aktualiseres ytterligere når vi analyserer ytringsproessen i journalen nærmere. Avtalen ovenfor er nemlig ikke den eneste som bidrar til å styre og strukturere diskursen. Sigrids og mors stemmer er også bundet av andre kontrakter. Man kan hevde at det ligger en taus kontrakt mellom saksbehandleren og partene til grunn for avtalen som dokumentet eksplisitt formulerer. I journalens åpningsnotat får vi oppgitt at "Sigrid var

innbrakt sammen med en venninne på politistasjonen”. Vi kan forutsette at nedtegnelsen inngår i en dialog med en annen stemme, en politirapport el., som den har hentet opplysningen fra og som har redegjort nærmere for bakgrunnen for innbringelsen. Likevel nøyer teksten seg med å rapportere at hun ”var innbrakt”, årsakene sier teksten intet om. Dette kan tyde på at teksten henvender seg til lesere – i første omgang andre saksbehandlere, overordnede og den skrivende saksbehandleren selv – som betrakter selve innbringelsen som det vesentlige, ikke årsakene. Det er *som innbringelse* historien vedrører barnevernet og blir en del av deres jobbhverdag. I det neste notatet fra juni 1987 introduseres ”samarbeid” som et honnørord i teksten: ”Etter å ha tatt kontakt med skolen, ble vi kjent med at ovennevnte og hennes mor hadde inngått et tettere samarbeid med skolen med henhold til å få Sigrid til å møte.” Vi merker oss at det er Sigrid og hennes mor som er setningens aktive ledd, det er de som skal samarbeide med skolen, ikke omvendt. I notatet fra 11.8.87 konkretiseres samarbeidets gevinst: ”Både mor og Sigrid opplever at det har vært rolig siden hendelsen i våres.” Samarbeid og uro etableres som verdimotsetninger i journalteksten. Utsagnet om at det har vært rolig tilskrives mor og Sigrid gjennom bruk av indirekte diskurs. Men ”roen” som ideal er ikke definert av dem. Det er allerede definert av skriveren via kravet om at de må samarbeide. Opplevelsen av ro må tolkes som en replikk til påstanden om at de tidligere har skapt uro ved å bli innbrakt og ved ikke å samarbeide med skolen. Det idealet om ro som de forsøker å overbevise saksbehandleren om at de har innfridd, dreier seg altså ikke om ”deres” ro, men om ro *for andre*. De opplever selv at de ikke lenger lager bråk *for sine omgivelser*, for skolen, for politiet og for barnevernet. Den retorikken som Sigrid og mor her bruker overfor saksbehandleren kan synes å bære spor av en taus avtale: Hvis dere ikke lager bråk for oss, lager vi heller ikke bråk for dere. En slik lesning styrkes av mors og Sigrids gjengitte ytringer senere i teksten. Når Sigrid f.eks. sier at hun liker seg bedre på T enn på R fritisklubb fordi det ”aldri er noe røyking inne på klubben” og ”dersom det er noen utenfor med stoff blir de fjernet”, skal man selvfølgelig ikke se bort i fra at hun mener det, men utsagnet bidrar også til å vise at hun holder seg i ro og ikke lager bråk.

Tid og ressursbruk

Hvis vi flytter perspektivet over på skriverens stemme, på skriverens ytringer i ytringsprosessen, ser vi at han er bundet av flere kontrakter enn av-

talene med partene. Vi merker oss skriverens stadig gjentatte initiativ til å ”avslutte undersøkelsen”. Hvorfor er skriveren så ivrig opptatt av å utnotere saken? Noe av svaret kan ligge i journalens aller siste notat: ”Orienterer om at saken ikke har blitt utnotert på grunn av *arbeidspress* (min utheving).” Dette gir et hint om at skriveren i tillegg til faglige vurderinger også må ta hensyn til etatens samlede ressurser og arbeidskapasitet. I tillegg til selvfølgelig å være forpliktet overfor partene i saken, er saksbehandleren også bundet av økonomiske rammer. Den skrivende saksbehandleren står sammen med sine kolleger i et kontraktsforhold til sin arbeidsgiver som definerer arbeidstid, oppgaver og godtgjørelser. Arbeidsgiveren står på sin side i et kontraktsforhold til sine overordnede som bestemmer hvilke midler som står til rådighet og mengden av oppgaver som skal utføres. Kontrakten mellom saksbehandleren, Sigrid og mor kan således sies å være motivert av og vevet sammen med én eller flere andre: Saksbehandleren er bundet av en hierarkisk kjede av kontrakter vedrørende bruk og fordeling av ressurser. Man kunne kanskje si at kontraktene saksbehandleren inngår med Sigrid og mor også står i et interkontraktuelt forhold til disse. Skriverens ivrige initiativ til å ”avslutte undersøkelsen” kan tolkes som uttrykk for ”arbeidspress” og begrensede ressurser.

Det at leseren aldri blir presentert for bakgrunnen for skolens melding, peker også i en slik retning. Den første setningen, ”Sigrid var innbrakt sammen med en venninne på politistasjonen”, er den eneste direkte presentasjonen vi får av situasjonen forut for undersøkelsen og av de problemene som er sakens utgangspunkt. Allerede i den påfølgende setningen flyttes fokus fra de eventuelle problemene til ”bedringen” av situasjonen. Leserens får opplyst at klientene har inngått et ”tettere samarbeid med skolen” og at det ”hadde fungert svært fint”. Komparativformen ”tettere” underforstår riktignok en forutgående tilstand der samarbeidet med skolen ikke har vært tett nok. Men situasjonen forut for journalnedtegnelsen blir aldri viet noen selvstendig oppmerksomhet i teksten. Den fremkommer utelukkende indirekte som en kontekst for å forstå fremgangen. Det er fremgangen vi *ser*. I det påfølgende avsnittet får vi flere korte hint om bakgrunnen for iverksettingen av undersøkelse. Men problemene i fortiden fremstår nok engang ikke som sådanne, men som deler av et argument om fremgang. Fokus for skriveren er ikke den forutgående urotilstand, men at det har vært ”rolig siden”. Innenfor journaltekstens komposisjon fremstår således de ”problemerne” som må ha motivert iverksettingen av undersøkelse *allerede i utgangspunktet* som en del av et tilbakelagt stadium. Tekstens fokus på den

positive utviklingen og fortielsen av de forutgående problemene fungerer således som argumenter for at saken bør kunne avsluttes.

Betoningen av Sigrids og mors samarbeidsvilje og skriverens tilsynelatende naive tiltro til deres utsagn og intensjoner kan også tolkes i lys av dette. Vi har tidligere vært inne på hvordan skriveren gjør bruk av fri indirekte stil, som i notatet fra 11.8.87: "Sigrid kommer hjem til vanlig tid om kveldene ..." Det presiseres ikke at mor eller Sigrid *sier at* det var slik det foregikk. Dermed – så vi – etablerer skriveren et holdningsfellesskap med Sigrid og mor; han taler med deres stemme. Gjennom fri indirekte stil dobbeltsignerer skriveren Sigrids og mors utsagn. Det samme er tilfellet i notatet fra 7.10.87: "Sigrid møter på skolen. Hun er inne til rimelig tid om kveldene. Hun går ukentlig på fritidsklubben på T..." Anføringsleddet "mor/Sigrid sier at" sløyfes, og skriveren dobbeltsignerer dermed deres påstander. Det er viktig å merke seg at alle de her gjengitte ytringene vitner om mors og Sigrids samarbeidsvilje. Man kan derfor hevde at skriveren ved å identifisere seg med mors og Sigrid synspunkter, argumenterer indirekte – via de fremmedes ord – for at problemet er løst og at saken kan avsluttes. Det som tilsynelatende er referat bidrar samtidig til å legitimere det at skriveren ser seg tvunget til å avslutte saken. Skriveren kommer ikke med selvstendige vurderinger i saken, men plasserer seg i en passiv lytterposisjon. Tilsynelatende møter han partene uten klare svar, men med vilje til å lytte og med en åpen invitasjon til kontakt med de fremmedes ord. Skriverens invitasjon til kontakt har imidlertid oppfyllelsen av kontrakter som indre betingelse og begrensning: Gjennom gjengivelsen av de fremmedes ord manifesterer det seg en skjult polemikk i teksten (Møller Andersen 2002: 108). Skriverens mangel på svar er bare tilsynelatende. Han er bundet av kontrakter som gjør at han tidlig tar en beslutning i saken: Han ønsker å "avslutte kontakten/undersøkelsen". Dette kan sies å ligge som en skjult retorikk bak skriverens lydhørhet. Skriveren taler ved å lytte, og han lytter så lenge de fremmede sier det han vil at de skal si.

Lydhørhetens grense

Grensen for skriverens lydhørhet manifesterer seg i forhold til sosiallærers stemme i notatet fra 13.10.87: "Orienterer om min vurdering og at jeg kommer til å avslutte undersøkelsen. P har ikke noe mer å tilføye." Med formuleringene "orienterer om" og "kommer til" møtes ikke de fremmedes ord med noen inkluderende forespørsel, men med en lukket affirmasjon.

Skriveren *spør* ikke, men ”orienterer”. I motsetning til i referatene fra samtalene med Sigrid og mor, inviteres ikke den fremmedes ord her til kontakt, dialog eller deltakelse. Det at P etter sigende ikke har noe ”mer å tilføye” er også interessant i denne sammenheng. ”Mer” enn hva? Hvem er de fremmedes ord som dette ”mer” henspiller på? Har han ikke noe mer å tilføye i forhold til det saksbehandleren nettopp har sagt, dvs. han samtykker? Eller har han ikke noe mer å tilføye i forhold til det han tidligere selv har sagt, dvs. han er fortsatt uenig i at saken bør avsluttes? Muligens er dette ”mer” bare en fast talemåte uten noen bakenforliggende betydning, men det skaper ikke desto mindre tvetydighet i forhold til hva som er sosiallærerens endelige posisjon i saken. Mot den bakgrunnen kan vi også lese journalens aller siste setning som formulerer en avtale mellom saksbehandleren og sosiallæreren: ”Dersom jeg ikke hører noe innen helga, er alt greit.” Setningen blir stående som en ubesvart invitasjon. Det at den forblir ubesvart gjør journalteksten til en slags ”solskinshistorie”: Ettersom det ikke kommer noen innvending, er vel alt greit, tenker leseren. Teksten gir således inntrykk av at eventuelle problemer er løst og alle konflikter opphørt. Men er alt greit fordi sosiallæreren ikke har *noe* å innvende? Eller forblir oppfordringen stående ubesvart fordi sosiallæreren ikke har noe *mer* å innvende enn han allerede har innvendt, men ikke fått gehør for?

I og med den siste setningen får vi inntrykk av at undersøkelsen så og si avslutter seg selv. Konfliktene opphører og saken får sin naturlige slutt. Skriveren er lydhør og avventer svar fra den andre. Men det ligger en skjult polemikk i denne lydhørheten. Skjult polemikk er en måte å rettferdiggjøre en beslutning på, uten å ta åpent parti (Møller Andersen 2002: 108). I dette kan det ligge en viss reservasjon i forhold til beslutningen. Skriveren rettferdiggjør avgjørelsen via de fremmedes ord, og ikke ved å ta åpent stilling. Ved aldri å ta synlig parti og ved til slutt å spille ballen over på sosiallæreren, har skriveren imidlertid sikret seg dersom beslutningen senere skulle vise seg å måtte omgjøres.

I hvilken grad er det en åpen dialog mellom saksbehandleren og partene? De fremmedes ord har, som vi har sett, en tilsynelatende privilegert posisjon innenfor skriverens diskurs. Jeg har hevdet at journalteksten på den ene siden er preget av det vi kan kalle et kontaktspråk idet diskursen inviterer til dialog og åpner for kontakt med de fremmedes ord. På den andre siden har dette kontaktspråket kontrakten som sin indre grense. Kontaktspråket dekonstrueres av en motstridende språkholdning i teksten: et kontraktspråk. Ovenfor har vi analysert hvordan kontraktuelle og interkontraktuelle relasjoner begrenser partenes såvel som saksbehandlerens yt-

rings- og handlingsrom. Vi har sett hvordan skriverens invitasjon til dialog har en grense og hvordan kontaktspråket er preget av en skjult polemikk. Videre har vi vært inne på at kontraktens tildels tause tilstedeværelse i teksten gjør det umulig å bestemme med sikkerhet om mors og Sigrids ytringer gir et adekvat bilde av situasjonen, eller om partene spiller en rolle og snakker barnevernet etter munnen. Slik kan vi hevde at tekstens invitasjon til kontakt marginaliseres og utkonkurreres av kontraktspråket.

Durkheim og kontraktrelasjonens skjulte forutsetninger

Skal vi forstå den prinsipielle betydningen av kontraktspråkets dominans i journalen, må vi imidlertid også se journalen i en videre kulturteoretisk kontekst. Gjennom kontraktspråket skriver journalen seg inn i en mer vidtfavnende kontraktrelasjon. Journalen forpliktes av en kollektiv avtale som hva en kontrakt er. Hvilke kulturelle forpliktelser innebærer det å beskrive relasjonen mellom barnevern og parter i termer av kontrakter?

I sin polemikk mot Herbert Spencers kontraktteori diskuterer Emile Durkheim hvilke udefinerte forpliktelser som ligger i kontraktsforholdet (Durkheim 1893). Først av alt er det en uskreven forpliktelse ved kontraktsforholdet at den faktisk binder oss til uskrevene forpliktelser. Enhver kontrakt rommer det Durkheim kaller ”ikke-kontraktuelle elementer”; den hviler på regler som kontrollerer kontraktsforholdet, men som ikke kontrakten selv definerer (Durkheim 1893: 172). Disse kan være formulert i lover eller retningslinjer. Lovverket kan for eksempel sette grenser for hva man kan inngå kontrakt om eller hvordan kontrakten kan inngås. Men kontrakten er også styrt av sedvaner eller ikke-definerte forhold, og det er disse Durkheim legger hovedvekt på. Kontrakten forutsetter at den har å gjøre med nyttefikserte tap-og-vinning-orienterte individer (Durkheim 1893: 167). En kontrakt er tuftet på en grunnleggende økonomisk logikk: Den ene parten avstår goder til den andre for såvidt som motparten sier seg villig til å gjøre det samme. Plikter og rettigheter er korrelert med hverandre. Byrder og gevinster er innbyrdes avstemt. Begge parter vil heller få enn gi, begge innser at de bare kan få ved å gi. Kontrakten forutsetter dermed at ansvaret ikke er noe som *påhviler* partene, noe de føler, men noe de *påtar seg* mot visse gjenytelser. Kontrakten baserer seg på en logikk der den enkelte gir minst mulig for størst mulig utbytte (Durkheim 1893: 173). Man

må derfor være oppmerksom på at kontrakten alltid skjuler en konflikt ettersom den har sitt utgangspunkt i rivaliserende interesser. Kontrakten bringer ikke konfliktene til opphør. Tvert imot: Den nærer seg på konfliktene. Partene er, som Durkheim uttrykker det, hele tiden ”på krigsfot” i forhold til hverandre. ”I dag er det nyttig for meg å samarbeide med deg, og av samme grunn blir jeg i morgen din fiende,” skriver Durkheim i en spissformulering der han oppsummerer kontraktens logikk (Durkheim 1893: 168).

En kontraktinngåelse forplikter også partene til å *holde* avtalen, uansett hva som skjer. Partene binder seg til å håndtere alle fremtidige situasjoner i samsvar med avtalen og til å motstå alle fristelser til kontraktsbrudd. Man er altså i signeringsøyeblikket forutsatt å skulle overskue fremtidige hendelser samt sine egne reaksjoner på disse (Durkheim 1893: 174). Partene som inngår en kontrakt, ansees å være i stand til å ta rasjonelle beslutninger om sin egen fremtid.

Endelig forutsetter kontrakten at de båndene den knytter mellom partene er tidsbegrenset. Riktignok er kontraktsforholdet, som sådan, absolutt forpliktende. Men det er *kontrakten* som forplikter partene, ikke *pliktene* som kontrakten definerer. Pliktene er derfor bare forpliktende så lenge kontrakten gjelder, det vil si så lenge det er balanse i gi-og-ta-fordelingen mellom partene. Partene i en kontrakt inngår ikke annet enn en instrumentell forbindelse med hverandre (Durkheim 1893: 167). Etter at gevinstene er fordelt og kontrakten fullbyrdet, er per definisjon grunnlaget for kontraktsamarbeid ikke lenger til stede.

Barnevern og kontrakter

Slik barnevernets overordnede prinsipper fremgår av lover og retningslinjer, har de ingenting å gjøre med den kontrakttenkningen som Durkheim beskriver. Barnevernshistorikere har beskrevet hvordan barnevernet i Norge på intensjonsnivå har utviklet seg fra et samfunnsvern til et ”hjelpeapparat”(se bl.a. Ericsson 1996, Dahl 1978). Målsetningen er å støtte barn og foreldre gjennom hjelpetiltak før man griper til tvang. Dette innebærer å samarbeide med barn og foreldre og lytte til deres meninger og behov. Som vi var inne på innledningsvis, har barnevernet også til hensikt å vise innlevelse og respekt for barn og foreldre og for den situasjonen de befinner seg i. Videre i den ovenfor siterte informasjonsbrosjyren heter det at: ”Disse (foreldre og barn) prøver etter beste evne i utgangspunktet å kont-

rollere sine egne liv og ivareta hverandres interesser og behov, men lever sin konfliktfylte hverdag innenfor sosiale og økonomiske rammer som er mer eller mindre påvirkbare gjennom egne handlinger” (Ericsson 1996: 123). Med andre ord skal barnevernet vise forståelse for at de som er involvert i en barnevernsak ofte befinner seg i en følelsesmessig og sosialt presset situasjon. Fremfor alt er det imidlertid hensynet til barnets beste som er det overordnede prinsipp for barnevernets virksomhet. Dersom ulike interesser står imot hverandre, skal beslutningene tas med hovedvekt på det som er til gagn for barnet.

På bakgrunn av Durkheims analyse av de kulturelle forpliktelsene som ligger i kontraktrelasjonen, er det verdt å spørre seg om kontrakten er definerende for den type relasjon som barnevernet har til hensikt å inngå med barn og foreldre. Vi har sett at Durkheim hevder at enhver kontrakt også rommer ikke-kontraktuelle forhold. En kontrakt gir tilsynelatende partene et valg, men dette valget er begrenset av visse spilleregler i form av lover, retningslinjer, sedvaner osv. I journalen vi har analysert ovenfor er kontraktens ikke-kontraktuelle eller autoritære skygge sterkt til stede. Betingelsene for kontraktsforholdet mellom partene og barnevernet er definert av barnevernet, en kontrollinstans som partene per definisjon er forpliktet til å samarbeide med. Mor og Sigrid kan derfor i begrenset grad bidra til å forme avtalens innhold. Mors og Sigrids valgfrihet er i den grad begrenset at man kan spørre seg om de i det hele tatt har noe valg. Kan de egentlig nekte å signere en kontrakt med barnevernet når de er *forpliktet* til å samarbeide med dem? Slik kan man si at partene inngår en avtale med kniven for strupen. Vel så interessant er det at det samme gjelder saksbehandleren. Også saksbehandleren kan i svært begrenset grad motsette seg eller bidra til å forme de kontraktene han er bundet av. Kontraktsforholdet er regulert av en autoritær orden som gjør den ene parten til aktivt definerende og den andre til passivt aksepterende. Ingen av avtalene som ligger i bunnen av den analyserte journalteksten er således kontrakter mellom likeverdige parter; den ene parten er sterkere enn den andre.

Durkheim peker også på at enhver kontrakt underforstår plikter og rettigheter som den ikke definerer eksplisitt. Ved å gå inn i et kontraktsforhold forplikter mor og Sigrid seg samtidig til en kapitalistisk gi-og-ta logikk og til en bestemt rolle i forhold til barnevernet: Ansvarer Sigrid påtar seg overfor skolen og som mor påtar seg overfor Sigrids oppdragelse er korrelert med den gevinst de kan forvente. Teksten underforstår at den har å gjøre med parter som er preget av en grunnleggende atomistisk egoisme. Ved å være den sterke og definerende parten i kontraktforholdet skaper

barnevernet partene i sitt bilde. Det at partenes forpliktelser defineres i form av en kontrakt, kan gjøre at utsiktene til gevinst – det vil si barnevernets utnotering av saken – kommer i fokus for mor og Sigrids oppmerksomhet. Faren ved å fremstille barnevernets avslutning av saken som en belønning, kan være at denne kortsiktige belønningen alene blir det som motiverer mors og Sigrid til samarbeid, mens målet om å få det bedre og eventuelt endre sin livssituasjon kommer helt i bakgrunnen. Kontrakten kan på denne måten ta oppmerksomheten vekk fra at de kanskje faktisk trenger hjelp.

Når barnevernets utnotering av saken fremstilles som en belønning, blir veien kort frem til å tenke barnevernets tilstedeværelse som en straff. I det hele tatt stiller det at samarbeidet med barnevernet må kompenseres med én eller annen form for belønning barnevernets rolle i et negativt lys. Gjennom kontraktretorikken forutsetter journalen at barnevernet er et onde som det gjelder å bli kvitt så fort som mulig. Kontraktspråket forutsetter konflikt mellom partene. Dette samsvarer dårlig med barnevernets ønske om å fremstå som hjelpeapparat.

Ved å definere forholdet mellom seg selv og partene i form av kontrakter forutsetter skriveren ifølge Durkheim at partene er i stand til å ta rasjonelle og kalkuleerte beslutninger om sin egen livssituasjon og fremtid. Tatt i betraktning at mor og Sigrid befinner seg i en følelsesmessig presset situasjon, om ikke annet fordi barnevernet har satt i gang undersøkelse av familien, er det grunn til å spørre om kontraktens rasjonelle språk er betegnende for den situasjonen de befinner seg i. De fleste vil vel forstå at man kan reagere med følelser og at man tidvis tilmed kan reagere irrasjonelt når man blir undersøkt av barnevernet. Men irrasjonalitet og følelser er fenomener som kontraktspråket fornekte. Kontraktspråket gir i det hele tatt ikke mor og Sigrid noen mulighet til å endre mening eller til å reagere i uoverenstemmelse med kontrakten. På den måten frarøver kontraktspråket individene retten til en livshistorie, retten til å forandre seg, til å tvile og til å være uenig med seg selv. Kontrakten forutsetter følelsesmessig stabile individer med entydige meninger og intensjoner. Det er verdt å spørre seg om dette kravet er i samsvar med målsetningen om å vise innlevelse i barns og foreldres livssituasjon.

Man kan også stille spørsmålstegn ved hvorvidt kontraktsforholdets instrumentelle forbindelser er i samsvar med de målene barnevernet ønsker å oppnå i forhold til partene. Barnevernet skal sikre partenes – og da særlig barnets – beste. Som Durkheim påpeker, er kontraktsforhold bare liv laga så lenge det er balanse i gi-og-ta-fordelingen mellom partene, i det konkrete

te tilfellet: bare så lenge barnevernet er innblandet. Det er kontrakten som gjør pliktene forpliktende. Når betingelsene for kontraktinngåelsen ikke lenger er til stede, det vil si, når barnevernet har utnotert saken, har man ikke lenger noen garantier for at partene fortsatt forpliktes av sine plikter. Barnevernet forplikter – i kraft av å være den sterke parten som sitter med definisjonsmakten – partene til å inngå en instrumentell forbindelse med dem. Resultatet blir paradoksalt: Barnevernet forplikter partene til en logikk som *fristiller dem* fra alle forpliktelser så straks barnevernet har trukket seg ut av saken.

Avslutning

Ved å bruke begrepet kontraktspråk har jeg i denne artikkelen forsøkt å vise hvordan journalen skaper uklarhet om hvilke hensyn som står i fokus for barnevernet og som preger forholdet til klientene: Er det saken eller ressursene som står i fokus? Er det enighet eller tvang som preger forholdet mellom saksbehandleren og klientene? Gir de ulike aktørenes ytringer uttrykk for reelle holdninger eller taler de kontraktene etter munnen? Min kritiske og mistenksomme nærlesning av journalens kontraktspråk har demonstrert hvordan kontraktens *topos* har en bestemt retorisk funksjon: Kontraktenes sterke tilstedeværelse i journalteksten blander frihet med forpliktelse slik at man som leser ikke er i stand til å se forskjellen. Slik blir det umulig å bestemme med sikkerhet om det er aktørenes egne holdninger som manifesterer seg gjennom deres ytringer eller om kontraktene forplikter dem til å tale slik de gjør. Dette henger sammen med det paradoksale forholdet mellom frihet og forpliktelse som ligger nedfelt i kontraktrelasjonen, og som Durkheim vektlegger i sin analyse. Kontraktforholdet betoner individets frihet og at individet bare står til ansvar overfor seg selv, men samtidig legger kontrakten sterke begrensninger på individet.

Problemet med kontraktsforholdet er på sett og vis at det bygger på en feilaktig forståelse av begrepet frihet. Kontraktsrelasjonen forutsetter at mennesket har frihet til å handle *som alle andre*, til å oppføre seg som forventet. Individene er frie så lenge de er like. Kontrakten forutsetter et fritt men konformt individ. Genren kontrakt er bygget på visse forventninger til individene den har å gjøre med, at de er rasjonelle, at de møter en ytelse med en motytelse osv. Først idet individene bryter med kontraktgenrens forventninger, viser det seg at friheten har en grense. Kontraktens autoritære skygge kommer til syne.

På bakgrunn av sin analyse konkluderer Durkheim med at kontrakten er lite egnet til å definere varige ansvarsforhold mellom mennesker. Ifølge Durkheim må det som gjør bånd bindende og plikter forpliktende utledes av noe helt annet enn kontrakter. Ansvar kan bare bygges på solidaritet (Durkheim 1893: 168). Det er kun ved å erkjenne vårt fellesskap med de fremmede at vi kan knytte forpliktende relasjoner. Solidaritet og følelsen av fellesskap er imidlertid ikke tuftet på en ide om konformitet. Tvert i mot. Solidaritet består i en anerkjennelse av lik rett til motsetninger og ulikheter. Nærmere vår egen tid finner vi en solidaritetstenkning som kan minne om Durkheims i Emmanuel Lévinas' teoretisering omkring ansvaret overfor den Andre (Vetlesen 1996). Ansvaret for den Andre, som vi i denne artikkelen også har omtalt som "den fremmede", kommer før frihet, mener Levinas; ansvaret melder seg i samme øyeblikk som den Andre dukker opp. Vi møter ansvaret i den Andres ansikt (Lévinas 1971). Ansvaret for den andre bunner nettopp i den annens annenhet. Jeg har et ansvar for den Andre fordi den Andre er en annen og annerledes enn meg selv. Og mitt ansvar er rett og slett å la den Andre få forbli den Andre. Det å tenke i termer av kontrakt bringer oss ikke nærmere kjernen i en moralsk forpliktelse, men lenger vekk. Kontrakten frarøver den Andre retten til sin annenhet.

Litteratur

- Andersen, N. M. 2002. *I en verden af fremmede ord – Bakhtin som sprogbrugsteoretiker*. København: Akademisk Forlag.
- Bakhtin, M. og Volosinov, V.N. 1986. *Marxism and the Philosophy of Language*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bakhtin, M. 1975. *Esthétique et théorie du roman*. Paris: Gallimard.
- Barthes, R. 1973. Texte (théorie du). *Encyclopaedia universalis*. Paris.
- Dahl, T. S. 1978. *Barnevern og samfunnsvern*. Oslo: Pax.
- Durkheim, E. 1893. *De la division du travail social: étude sur l'organisation des sociétés supérieures*. Paris: Felix Alcan.
- Ericsson, K. 1996. *Barnevern som samfunnsspeil*. Oslo: Pax.
- Fish, S. 1980. *Is There a Text in This Class?: the Authority of Interpretive Communities*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hagen, G. 2001. *Barnevernets historie – om makt og avmakt i det tyvende århundre*. Oslo: Akribe.
- Kristeva, J. 1969. *Semiotike: recherches pour une sémanalyse*. Paris: Seuil.

- Kjønstad, A., Bernt, J. F., Kjellebold, A. og Hove, H. 2000. *Sosial trygghet og rettssikkerhet under sosialtjenesteloven og barnevernloven*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Lévinas, E. 1971. *Totalité et infini: essai sur l'extériorité*. Paris: Nijhoff.
- Lothe, J. 2000. *Narrative in Fiction and Film*. Oxford: Oxford University Press.
- Vetlesen, A.J. 1996. Kommunitarisme. *Samtiden* 4:14-28.

Eivind Engebretsen
Institutt for kulturstudier og orientalske språk
Universitetet i Oslo
Postboks 1010 Blindern
NO-0315 Oslo, Norge
e-post: eivind.engebretsen@ikos.uio.no